

GRASILDA BLAŽIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: prūsų resp. baltų kalbos, onomastika,
senoji baltų raštija.

DAR APIE PRAHOS RANKRAŠTINIŲ VOKIEČIŲ– LIETUVIŲ KALBŲ ŽODYNĄ

More on the Prague Manuscript
German–Lithuanian Dictionary

ANOTACIJA

Prahos rankraštinis vokiečių–lietuvių kalbų žodynas į mokslo apyvartą pateko, kai apie jį prieš penkerius metus prabilo Ilja Lemeškinas. Žodyno tyrėjus domino visų pirma pats rankraščio tekstas, žodyno autorystė, apie kurią spręsta iš donacijos įrašo rankraščio priešlapyje, kuriam kaip autorius nurodytas „Hacke“. Šis įrašas taip pat leidžia spėti, kad žodyno rankraštis galėjęs priklausyti įžymiam Halės universiteto profesoriui Siegmundui Jakobui Baumgartenui. Remiantis Halės archyvuose surinkta medžiaga, šiame straipsnyje aptariama rankraščio savininko problema, siekiant patvirtinti ar paneigti spėjimą, kad rankraščio savininkas galėjęs būti minėtasis Baumgartenas.

ANNOTATION

The Prague manuscript German–Lithuanian dictionary started circulating in scientific sources after Ilya Lemeshkin spoke about it five years ago. The researchers of the dictionary were first of all interested in the manuscript text itself, the authorship which was deduced from the donation inscription in the flyleaf of the manuscript where the author was denoted as ‘Hacke’. The inscription also presupposes that the manuscript of the dictionary might have belonged to the famous professor of the University of Halle Siegmund Jakob Baumgarten.

ESMINIAI ŽODŽIAI: Prahos rankraštinis vokiečių–lietuvių kalbų žodynas, donacijos įrašas, autorystė, Baumgarteno lituanistinė biblioteka, rašysenos analizė.

KEYWORDS: Prague manuscript German–Lithuanian dictionary, donation inscription, authorship, Lituanistic library of Baumgarten, analysis of handwriting.

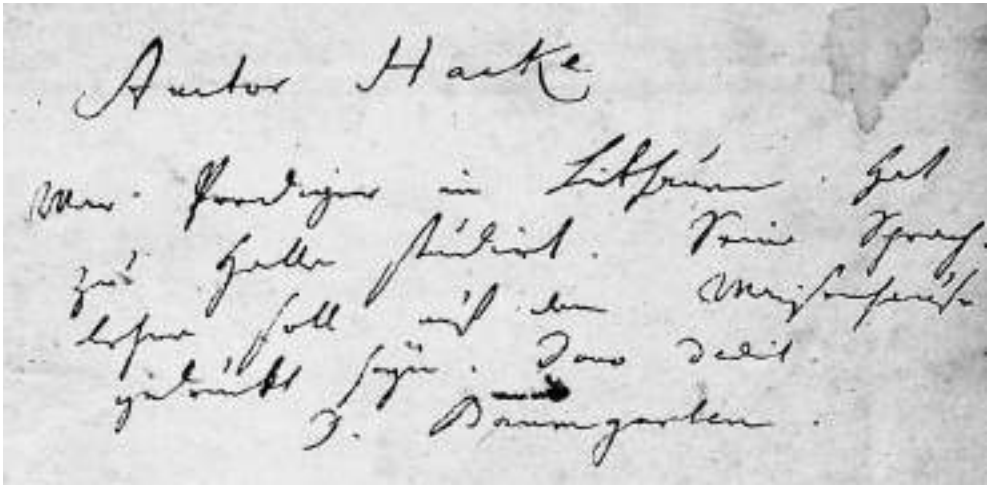
Based on the material from the archives of the University of Halle the article discusses the issue of the ownership of the manuscript in order to confirm or deny the presumption that the owner of the manuscript might have been the above mentioned Baumgarten.

Kai Prahos Karolio universiteto Baltistikos seminaro *spiritus movens* habil. dr. Ilja Lemeškinas paskelbė apie Friedrichui Wilhelmui Haackui priskiriamo Prahos žodyno atradimą, tapo aišku, kad radosi dar vienas leksikografinis Rytų Prūsijos paminklas, kurį būtina tirti ir publikuoti¹. Lemeškinas pasižymi gera savybe – prie jo lipte limpa nepublikuoti ir kitų autorių neaptarti lituanistikos ir baltistikos šaltiniai. Prahos rankraštinio vokiečių–lietuvių kalbų žodyno, saugomo Čekijos Respublikos Nacionalinės bibliotekos Rankraščių ir senųjų leidinių skyriuje (signatūra XVI.F.30), atveju Lemeškinas nebuvo pirmeivis. XIX amžiaus antrojoje pusėje šį žodyną vartė Leopoldas Geitleris (1847 spalio 18 d. – 1885 birželio 2 d.), kuris pateikė trumpą informaciją baltistams gerai žinomoje knygoje *Litauische Studien*, išleistoje Prahose 1875 m. Geitleris papildė Georgo Heinricho Ferdinando Nesselmanno 1851 m. išleistą lietuvių–vokiečių kalbų žodyną trimis žodžiais, pasak jo, „aus einem in der prager bibliothek aufbewahrten lit. wörterbuche“ („iš vieno Prahos bibliotekoje saugomo lietuviško žodyno“): *merlé*, *patupelis* ir *pranaras* (Geitler 1875: 96, 103, 104). Lietuvių kalbos žodyne visi trys žodžiai užfiksuoti: *merlé* ‘dvėseliena, maita’, užrašyta iš minėtos Geitlerio knygos (LKŽe), *patupelis* ‘bato kulnas’ iš buvusio Karaliaučiaus archyvo rankraštinio žodyno, Msc. 84 4°, Nesselmanno žodyno ir *prānaras* ‘nelygumas, susisukimas, gumbas medienoje’ iš Geitlerio knygos (LKŽe). Taigi apie žodyno buvimą Prahos bibliotekoje žinių būta. Kyla klausimas, kaip ir kada žodynas atkeliavo į Prahą. Apskritai klausimų, susijusių su žodyno autoryste ir savininkais, vis daugėja, nors randantis išsamiai šio rankraščio tyrimams vienus klausimus keičia kiti. Pavyzdžiui, paneigus spėtą Haacko autorystę, į vieną klausimą jau atsakyta, bet iškyla kitas: kas gi tuomet autorius? (Lemeškin 2013: 269–279; Triškaitė 2014: 292–317).

Jau ne kartą aptarta ir XVIII a. vidurio proveniencija, kuria remiantis buvo identifikuojamas Prahos žodyno autorius ir savininkas (Lemeškin 2012: 37, 54–55; 2013: 276–277). Proveniencijoje autoriumi įvardytas „Hacke“, trumpai paminint, kad jis buvo pamokslininkas Lietuvoje, studijavo Halėje ir išleido savo kalbos mokslą [Halès] Waisenhauso (lie. „Našlaičių namų“) spaustuvėje². Šią provenienciją pasirašė „Baumgarten“, dėl kurio tapatybės galutinio atsakymo kol kas nėra.

¹ Plačiau žr. Lemeškin 2012: 31–58. Šis straipsnis parengtas pagal Valstybinės lietuvių kalbos komisijos 2012-04-02–2014-03-31 finansuotą projektą *Friedrichui Wilhelmui Haackui priskiriamo rankraštinio vokiečių–lietuvių kalbų žodyno (XVIII a. pr.) tyrimas ir rengimas spaudai* (sutarties Nr. K-4/2012).

² Vokiškas tekstas išsamiai išnagrinėtas Lemeškino, tariantis su Christiane Schiller ir Birute Triškaite (Lemeškin 2013: 277). Straipsnio autorės nuomone, šio trumpo teksto interpretacija 2013 m. radosi dėl to, kad projekto vykdytojai Lemeškinas ir Triškaitė jau iš esmės buvo įsigilinę į tiriamąjį žodyną.

1 PAV. Prahoje saugomo žodyno rankraščio proveniencija (1r; NK ČR: XVI.F.30)

Auctor Hacke.

War Prediger in Lithauen. Hat
zu Halle studirt. Seine Sprach=
lehre soll auf dem Waifenhause
gedruckt seyn. Dono dedit
[J./D.]³ Baumgarten.

Straipsnio autorės tikslas buvo Halės archyvuose ir bibliotekose rasti patikimų žinių apie provenienciją pasirašiusį: [J.] arba [D.] Baumgarten⁴. Jeigu *D* interpretuotinas kaip *Doctor*, tai provenienciją įrašyti galėjo pats Baumgartenas, jeigu *Dominus*,

³ Skliaustuose pateikiami pirmosios raidės galimi variantai – J. arba D.

⁴ Atkreiptinas dėmesys, kad Lemeškinas 2012 m. perskaitė „D<edicavit> / D<ominus> / D<octor> / J. Baumgarten“, tačiau nepriklausomai nuo interpretacijos jis buvo linkęs donaciją pasirašiusį Baumgarteną sieti su žymiuoju Halės profesoriumi (Lemeškin 2012: 55, 54). 2013 m. mokslininkas jau pateikė tik „[D.] Baumgarten“, pabrėždamas, kad *D* galima interpretuoti įvairiai. Tai gali reikšti titulą *Doctor* arba *Dominus* ‘ponas’ arba *dono dedit dedicavit* paskutiniojo žodžio santrumpą (Lemeškin 2013: 277). Dedicacinėse situacijose *Dono dedit* reiškia ‘padovanojo’ arba ‘davė dovanų’. Veiksmažodžio formos *dedicavit* trumpinio lotynų abreviatūrų sąvaduose nėra. Trumpinys *d*: gali reikšti: *domini*, *dictio*, *divisio*, *dividit*, *dominatio*; *.d.* – *dicens*, *duo*. (Už šią informaciją dėkoju dr. Rolandui Kregždžiui.) Reikėtų pridurti, kad Lietuvių kalbos institute vykdant projekto darbus buvo dirbama su žodyno kopijomis. Straipsnio autorė kartu su Birute Triškaite Prahoje detalai nagrinėjo ir originalą, kuris padėjo pamatyti tai, ko neperteikia kopijos, t. y. taisyms, rašalo spalvas, taisyčių vietų barstymą smėliuku, pagal rašalo spalvą ir plunksnos paspaudimą taip pat buvo galima suvokti, kada žodyno autorius / perrašinėtojas darė pertraukas. Trumpai tariant, ilgametė darbo su rankraščiais patirtis leidžia daryti išvadą, kad geriausias kopijos nepakeičia originalo.

tai ją įrašyti galėjo ir kitas asmuo. Proveniencija jau buvo versta į lietuvių kalbą (Lemeškin 2012: 55; 2013: 277). Tekstas neilgas – tik keturios eilutės ir parašas.

Dabar apie paslaptingąjį Baumgarteną. Kaip buvo manyta 2012 m. (Lemeškin 2012: 54–57), provenienciją išrašė Siegmundas Jakobas Baumgartenas, vienas iš šviesiausių XVIII a. pirmosios pusės Halės ir visos Vokietijos protų. Norint nustatyti proveniencijos autorių ir siekiant patvirtinti ar paneigti spėjimą dėl Prahos žodyno priklausymo Siegmundui Jakobui Baumgartenui, reikėjo perversti jo rašytus ir Halės archyvuose saugomus laiškus, pastabas, paskaitų konspektus. Nustebino, kad daugelis bibliografinių žinių apie žinomą pietistą, rašytoją, vertėją, labai populiarų ir studentų mėgstamą universiteto dėstytoją, bibliofilą yra ne itin išsamios, kartais ir prieštaringos, nors apie jį buvo rašyta nemažai. Taip pat nustebino, kad archivalijų, susijusių su Baumgartenu, Halėje nėra gausu. Vokiečių biografijų enciklopedijos (*Deutsche biographische Enzyklopädie*) I tome, išleistame 2005 m. Miunchene, yra minimi du Baumgartenai, susiję su Siegmundu Jakobu, t. y. tėvas Jakobas Baumgartenas (1668 m. Wolmirstedt – 1722 m. birželio 29 d., Berlin), evangelikų teologas, poetas, nurodant, kad jis buvo filosofo Alexanderio Gottliebo⁵ (1714 m. birželio 17 d., Berlin – 1762 m. gegužės 26 d., Frankfurt an der Oder) ir teologo Siegmundo Jakobo (1706 m. kovo 14 d., Wolmirstedt – 1757 m. liepos 4 d., Halle) tėvas (DBE I 429–432). Ankstesnės 1896–1913 m. „Realinės protestantiškos teologijos ir bažnyčios enciklopedijos“ (*Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche*) II tome pažymima, kad „mūsų“ Baumgarteno tėvas Jakobas Baumgartenas turėjo du gabius sūnus, iš kurių Siegmundas Jakobas buvo vyriausias, o jaunesnysis brolis Alexanderis Gottliebas buvo žinomas volfininkas (RETK 1971: 464–466). 1998 m. išleistame žinyne „Istorijos ir dabarties religija“ (*Religion in Geschichte und Gegenwart*) rašoma, kad Siegmundas Jakobas buvo įtakingas teologas. Dėl mokslingumo jį šlovino Volteras ir Gottholdas Ephraimas

⁵ Alexanderis Gottliebas Baumgartenas – mokslinės estetikos pradininkas Vokietijoje. Anksti tapęs našlaičiu buvo priimtas į Halės pedagogiumą, vėliau studijavo Halės universiteto Teologijos fakultete ir 1737 m. tapo ekstraordinariiniu profesoriumi, o nuo 1740 m. – Frankfurto prie Oderio pasaulio išminties ir dailių mokslų profesoriumi (*Professor der Weltweisheit und der schönen Wissenschaften*). Didžiausią įtaką jam kaip filosofui ir estetologui padarė Christiano Wolffo racionalizmas (<http://www.baumgarten-alexander-gottlieb.de/leben/#meier>) (Žiūrėta 2014 2 25). Apie mokslininką po jo mirties 1763 m. rašyta: „Jo galva buvo puikiausiai susisteminta. Viskas, apie ką jis mąstė, buvo sistema. Jis sutvarkė senųjų pasaulio išminčių tiesų ir nuomonių chaosą. Jo galvoje iš to formavosi tiesų ir nuomonių pasauliai“ („Sein Kopf war vorzüglich systematisch. Alles, was er dachte, ward System. In die Chaos, der Wahrheiten und der Meynungen der alten Weltweisen, brachte er Ordnung, und in seinem Verstande wurden Welten der Wahrheiten und Meynungen daraus“ (Meier 1763: 37).

Taigi Alexanderis Gottliebas Baumgartenas buvo laikomas vienu iškiliausių XVIII a. filosofų. Jo žymiausi veikalai *Aestetica* (1750 / 1758), *Methaphysica* (1739), *Ethica Philosophica* (1740) darė didžiulį įtaką ne vienai estetologų ir filosofų kartai. Dar žr. Poppe 1907 ir EE 2010: 64–65.

Lessingas⁶ kaip pereinamojo laikotarpio tarp senojo ir naujojo protestantizmo teologą (HR 1998: 1180–1181). 1758 m. jo mokinys ir bendramintis Johannes Salomonas Semleris (1725 m. gruodžio 18 d., Saalfeld – 1791 m. kovo 14 d., Halle)⁷ paskelbė pačią pirmąją, išsamiausią Baumgarteno bibliografiją, kuri praverčia ir šiandien. Vėliau jo bibliografijų buvo sudaryta daugiau. Terminas „pereinamojo laikotarpio teologas“ (*Übergangstheologie*) įsigalėjo XVIII a. pirmojoje pusėje ir jį reikėjo suprasti kaip reiškiantį pereinamojo laikotarpio teologijos (*Übergangstheologie*) atstovą⁸.

⁶ Volteras (1694 m. lapkričio 21 d. – 1778 m. gegužės 30 d.), prancūzų rašytojas ir filosofas, Apšvietos epochos žvaigždė, vadino Siegmundą Jakobą Baumgarteną vokiečių mokslininkų karūna (Kaunas 1996: 188). Gottholdas Ephraimas Lessingas (1729 m. sausio 22 d., Kamenz – 1781 m. vasario 15 d., Braunschweig) žymiausias vokiečių Apšvietos epochos poetas, dramaturgas, filosofas, kuriam buvo žinomos ir dvi lietuvių liaudies dainos iš Pilypo Ruigio „Lietuvių kalbos žodyno“ (*Littauisch=Deutsches und Deutch=Littauisches Lexicon, Worinnen ein hinlänglicher Vorrath an Wörtern und Redensarten, welche sowol in der H. Schrift, als in allerley Handlungen und Verkehr der menschlichen Gesellschaften vorkommen, befindlich ist: [...] mit möglichster Sorgfalt, vieljährigem Fleiß, und Beyhülfe der erfahrensten Kenner dieser Sprache gefammelt von Philipp Ruhig, Pfarrern und Seniore zu Walterkehmen, Infterburgischen Hauptamtes. Königsberg, druckts und verlegt I. H. Hartung, 1747*) (Biržiška 1963: 20–25). Lessingas rašė: „Iš jų galima pasimokyti, kad po kiekvienu dangaus lopinėliu gimsta poetai ir kad gilūs jausmai nėra tik kultūringųjų tautų privilegija. Neseniai varčiau Ruigio lietuvių kalbos žodyną ir gale pridėtame „Tyrinėjime apie šią kalbą“ aptikau čia labai darančią retenybę, kuri mane be galo pradžiugino. Tai keletas lietuviškų dainų arba dainelių, kokias ten dainuoja kaimo merginos. Koks naivus šamojis! Koks žavus paprastumas! Jums nereikės nieko ieškoti lietuvių kalbos žodyne: aš čia jums ir nurašysiu dvi puikiausias pagal Ruigio vertimą: [...] [Tos dainos yra „Aš atsisakiau savo motužei“ ir „Ankstų rytą rytužį“ – G. B.]. Kuklusis vyras atsiprašinėja, kad skelbęs tokius niekus, jis vėliau būtų atsiprašęs, kad neįdėjo“ (Lessing 1975: 97–99) (Vertė Liucija Citavičiūtė).

⁷ Johannes Salomonas Semleris buvo evangelikų teologas ir vienas iš Apšvietos epochos teologijos kūrėjų. Nuo 1743 m. Halės universitete studijavo klasikinę filologiją, istoriją, logiką ir matematiką, nuo 1744 m. – pas S. J. Baumgarteną evangelikų teologiją, kalbas. Ypatingą dėmesį Semleris skyrė istoriniam kritiniam Biblijos tyrimui. Vadovaujamas Baumgarteno jis 1750 m. gavo magistro laipsnį už darbą *Vindiciae plurium praecipuarum lectionum codicis graeci Novi Testam...* (išspausdintą 1750 m.) ir tais pačiais metais tapo „Koburgo valstybės ir mokslininkų laikraščio“ (*Koburger Staats- und Gelehrtenzeitung*) redaktoriumi. 1753 m. vasario mėnesį Altdorfo universitete apgynė daktaro disertaciją ir tapo teologijos daktaru. Tais pačiais 1753 m. grįžo į Halę ir tapo ordinarininiu profesoriumi. Universitete jis buvo atsakingas už visas teologines disciplinas. Beje, Semlerio nuopelnus Naujojo Testamento rankraščių tyrimams mini lietuvių tekstologai, būtent Paulius Subačius (2001: 523). Semleris buvo prorektoriumi 1761–1762, 177–1771, 1789–1790 m. Nuo 1757 m. Semleris – Teologijos seminaro direktorius. Šį postą jis prarado 1779 m. dėl kontraversiškojo Carlo Friedricho Bahrdo pakvietimo į Halės universitetą (<http://www.deutsche-biographie.de/sfz80023.html>) (Žiūrėta 2014 02 20). Šie faktai parodo, kokios nuotaikos sklandė Halės universitete. Ypatingai svarbi ir reikšminga Halės universiteto gyvenimui yra Semlerio dviejų dalių autobiografija (1781–1782).

⁸ Terminas *Übergangstheologie* arba *Theologie des Übergangs* radosi XVIII a. pirmoje pusėje ir buvo taikomas Halės teologams, visų pirma Siegmundui Jakobui Baumgartenui. Taip buvo siekiama apibūdinti teologiją senojo ir naujojo protestantizmo sandūroje, nes ji buvo teologijos vystymosi tikroji skatinioja. Toji teologijos atšaka stengėsi išvengti kraštutinės polemikos ir siekė lėtos reformos (Hirsch II 1968: 319, 371 ff.; Schloemann 1974: 16).

Baumgartenas gyveno, kai gyvavo senasis protestantizmas, pietizmas ir modernusis mokslas. Jis gyveno tik 51 metus, parašė labai daug ir turėjo didelį būrį iškilių mokinių, kurie vėliau aktyviai dalyvavo Vokietijos teologinėse diskusijose (apie mokinius žr. Schloemann 1974: 21; Ehrhardt-Rein 1996: 79; Schicketanz 2001: 113). Beje, jo paskaitų klausėsi ir jaunesnieji broliai Alexanderis Gottliebas ir Nathanaelis.

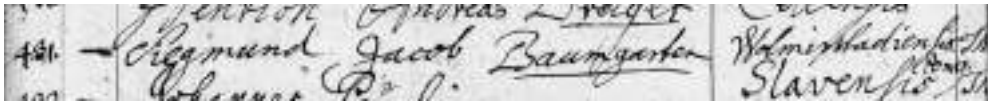
Derėtų prisiminti svarbiausius Baumgarteno gyvenimo ir veiklos faktus. Reikėtų paminėti, kad jo tėvas Jakobas taip pat priklausė Halės pietistams ir buvo Augusto Hermanno Francke's artimas bendražygis. Francke jį, Friedrichswerderio ir Doroteenstadto pastorių, lankė Berlyne. Motina Rosina Elisabeth, mergautine pavarde Wiedemann (Semlerio (1758: 73) rašoma, kad ji buvo Barbara Rosina) mirė anksti – 1717 m. Po motinos mirties vaikus prižiūrėjo močiutė Anna Barbara Wiedemann (mergautinė pavardė Kubitz), gimusi Berlyne. Tėvas buvo labai išsilavinęs ir mokė savo sūnus. O tų sūnų šeimoje buvo septyni (Semler 1758: 73). Žinių esama apie penkis, kurių vardai: Siegmundas Jakobas (1706–1754), Justas Josephas (1722 m. mirė Halėje), Samuelis Eusebius (gimė 1711 m., ir, kaip rašo Bernhardas Poppe (1907: 10), turėjo trejais metais jaunesnio brolio Alexanderio Gottliebo prašymu pasakoti jam ištraukas iš Biblijos, vadinasi, jis gyveno dar ir kokiais 1718 m.; apie jo mirties datą žinių nerasta), Alexanderis Gottliebas (1714–1762) ir Nathanaelis (mirė 1763 m.). Nathanaelis nuo 1749 m. darbavosi Berlyne tėvo bažnyčioje. Jis buvo inspektorius ir vyriausias konsistorijos patarėjas (*Oberkonsistorialrat*). Nathanaelis Baumgartenas taip pat buvo karalienės Elisabethos Christine's von Braunschweig-Wolfenbüttel-Bevern (1717 m. lapkričio 8 d., Wolfenbüttel – 1797 m. sausio 13 d., Berlin) Prūsijos karaliaus Friedricho II žmonos nuodėmklausys. Po tėvo mirties 1722 m. gyvi buvo likę dar keturi sūnūs: Siegmundas Jakobas, Justas Josephas, Alexanderis Gottliebas ir Nathanaelis, kurie vykdydami tėvo valią išvažiavo į Halę studijuoti teologijos (Schloemann 1973: 31). Baumgarteno tėvas mirė susirgęs džiova. Mirties patalė jis liudininko Michaelio Roloffo, Berlyno karališkojo propto ir konsistorijos patarėjo žodžiais tariant, prisiminė jam svarbiausius žmones Halėje. Tai buvę Augustas Hermannas Francke, Justas Breithauptas⁹ ir Paulis Antonas¹⁰. Netrukus mirė ir Justas Josephas, pradėjęs mokyti Halės pedagogiume („auf dem Pädagogio“)¹¹.

⁹ Joachimas Justas Breithauptas (1658 m. vasario 17 d., Northeim / Hannover – 1732 m. kovo 16 d., Berge vienuolynas prie Magdeburgo) buvo vienas iš Halės pietizmo pradininkų. Jis buvo labai palankus S. J. Baumgarteniui (Semler 1758: 89).

¹⁰ Paulis Antonas (1661 m. vasario 12 d., Oberlausitz – 1730 m. spalio 19 d., Halle) buvo garsus Halės teologas, daug padėjęs į Halę atvykusiam Baumgarteniui (Semler 1758: 89).

¹¹ Justas Josephas mirė susirgęs raupais. Jo vyriausiasis brolis Siegmundas Jakobas buvo kartu su mirštančiu jaunuoliu (Semler 1758: 87).

1722 m. šešiolikmetis silpnos sveikatos Siegmundas Jakobas, iš tėvo ir jo draugų¹² gavęs nuostabą keliančių žinių, taip pat pradėjo mokytis Halės Pedagogiume. Tuomet jis jau mokėjo klasikines kalbas, taip pat prancūzų, italų ir anglų, labai domėjosi istorija, mokėsi matematikos, piešimo. Baumgarteno tėvo bibliotekoje, pasak Bruckerio ir Semlerio, buvo 10 000 knygų (Schloemann 1974: 33). 1723 m. Baumgartenas sunkiai susirgo ir buvo priverstas pasirūpinti savo sveikata (Semler 1758: 88). 1724 m. jis tapo Halės Friedricho universiteto studentu. Studentų imatrikuliacijos sąraše pasirašė 431 numeriu:

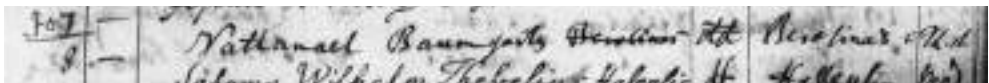
2 PAV. Siegmundo Jakobo Baumgarteno įrašas (1724) Halės universiteto metrikose (UA Halle: Rep. 46, Nr. 2 [1714–1724])

Garsusis Baumgarteno brolis Alexanderis Gottliebas nuo 1730 m. taip pat studijavo tame pačiame Teologijos fakultete:

3 PAV. Alexanderio Gottliebo Baumgarteno įrašas (1730) Halės universiteto metrikose (UA Halle: Rep. 46, Nr. 3 [1724–1741])

1731 m. universiteto Teologijos fakultete pradeda studijuoti ir jų brolis Nathanaelis. Tai liudija imatrikuliacijos sąrašai:

4 PAV. Nathanaelio Baumgarteno įrašas (1731) Halės universiteto metrikose (UA Halle: Rep. 46, Nr. 3 [1724–1741])

¹² Semleris (1758: 76) nurodo, kad Baumgarteno teologijos mokytojas buvo Michaelis Roloffas (1684 m., Oschersleben – 1748 m. sausio 29 d., Berlin), baigęs teologijos mokslus Halės universitete, dirbęs kartu su Baumgarteno tėvu. (https://www.google.lt/search?q=Roloff+Berlin+Propst+und+Konsistorialrat&hl=lt&gbv=2&sa=X&as_q=&spell=1&ei=uXexVNq518j9UPrYg7AB&ved=0CBAQBSgA) (Žiūrėta 2014 04 04). Hebrajų kalbos Baumgarteną mokė garsusis Rytų Fryzijos generalinis superintendentas Johannes Ludwigas Lindhammeris (1689 m. gegužės 17 d., Eismannberg – 1771 m. liepos 13 d., Aurich), kuris studijavo teologiją Halės universitete ir išsamiai nagrinėjo Biblijos tekstą. 1720 m. Lindhammeris buvo Berlyne prūsų raitelių pulko Gens d'Armes pastorius.

Istojęs į Halės universitetą, Baumgartenas apsigyveno pas Gotthilfą Augustą Francke'ę (1696 m. sausio 1 d., Glaucha – 1769 m. rugsėjo 2 d., Halle)¹³, paties Augusto Hermanno Francke's (1663 m. kovo 12/22 d., Lübeck – 1727 m. birželio 8 d., Halle)¹⁴, sūnų. Šio namuose jis valgė kartu su šeima, t. y. tapo, vokiškai tariant, *Tischgenosse* ir pusę metų buvo tikrasis namų draugas (*ein ordentlicher Hausgenosse*) (Semler 1758: 88; Schloemann 1974: 33).

Svarbus faktas, kurį būtina paminėti, kad maždaug tuo metu į Halės universitetą buvo pakviestas būsimasis garsus Karaliaučiaus teologas Heinrichas Lysius, iš tiesų Johannas Heinrichas Lysius (1704 m. birželio 19 d., Königsberg – 1745 m. kovo 29 d., Königsberg), garsiojo Henricho Lysijaus (1670 m. spalio 10 d., Flensburg – 1731 m. spalio 12 d., Königsberg)¹⁵, sūnus. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad pirmasis Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaro vadovas Heinrichas Lysijus „pasirašinėjo *Henrich Lysius*“ (Citavičiūtė 2004: 25; plg. Vaclovą Biržišką (1963 (1990): 470), vadinusį Lysijų Jonu Henriku. Dar žr. Lysius 1994. Beje, Ona

¹³ Gotthilfas Augustas Francke buvo garsiojo Augusto Hermanno Francke's sūnus, motina Henrieta kammersekretoriaus Johanno George'o Rothalso duktė. 1750 m. Francke vedė Evą Wilhelminę (mirė 1793), Joachimo Sigismundo von Gersdorfo dukterį. Vaikų jie neturėjo. Francke buvo teologas ir pedagogas. Jis anksti pradėjo dirbuotis Francke's įstaigose (*Franckesche Stiftungen*), studijavo teologiją, tapo pastoriumi, vėliau Turgaus bažnyčios (*Marktkirche*) arkidiakonu. 1723 m. jis tapo Halės universiteto Teologijos fakulteto adjunktui, 1726 m. ordinariniu profesoriumi. Francke's sveikata nebuvo gera, bet jis atsidavęs tęsė tėvo darbus ir jo misionieriaus veiklą Indijoje ir Pensilvanijoje, kur buvo statoma liuteronų bažnyčia. Francke'ę rėmė Prūsijos karalius Friedrichas Vilhelmas I ir galima sakyti, kad jo veiklai neprieštaravo ir karalius Friedrichas II. Francke gyveno Halės pietizmo klestėjimo ir nuopuolio, turėjusio įtakos Brandenburgo-Prūsijos istorijai, laikais. Francke rėmė tūkstančius mokinių ir ligonių. 1767 m. jis pradėjo eiti Magdeburgo hercogystės konsistorijos patarėjo pareigas. Po tėvo mirties tapo Francke's įstaigų direktoriumi. Francke palaidotas Halės miesto kapinėse šeimos kapavietėje. Žr. <http://www.deutsche-biographie.de/sfz16793.html> (Žiūrėta 2014 03 01).

¹⁴ Augustas Hermannas Francke buvo evangelikų teologas ir pedagogas, bažnytinių giesmių autorius, pietistas, įkūręs iki šiol veikiančias Francke's įstaigas. Jo tėvas buvo juristas, hercogo Ernsto Pamaldžiojo rūmų ir justicijos patarėjas. Motina – Lübecko burmistro Davido Gloxino duktė. Francke įgijo gerą išsilavinimą dar namuose, studijavo ne viename universitete klasikinės kalbas, ypač graikų, hebrajų, ir teologiją. Magistru tapo Leipcige, disputavęs apie hebrajų kalbos gramatiką. Tame pačiame universitete apgynė habilitacinį darbą ir skaitė pirmuosius pamokslus Leipcigo Pauliečių bažnyčioje (*Paulinerkirche*). Francke anksti tapo pietistu, kreipė jaunimą į Senojo ir Naujojo Testamento studijas. Halės universitete jis buvo graikų ir orientalistikos, vėliau ir teologijos profesorius. Iki 1715 m. jis buvo šv. Jurgio bažnyčios (*St. Georgen-Kirche*) pastorius, 1715–1727 m. Halės miesto šv. Ulricho bažnyčios (*St. Ulrich-Kirche*) pastorius. 1968 m. rugsėjo 18 d. pradėjo Našlaičių namų statybą. Francke's įstaigos buvo statomos 50 metų. Tai didžiulis pastatų kompleksas, kuriame buvo mokykla, gyvenamieji namai, dirbtuvės, vaistinė ir t. t. Savotiškame mieste gyveno ir darbavosi apie 2 500 žmonių. Francke palaidotas Halės miesto kapinėse šeimos kapavietėje. Žr. http://www.heiligenlexikon.de/BiographienA/August_Hermann_Francke.html (Žiūrėta 2014 03 02).

¹⁵ Lysijus vyresnysis 1719 m. organizavo dvikalbio (vokiečių–lietuvių kalbų) Martino Lutherio katekizmo vertimą, kurį 1722 m. išleido Gabrieliūs Engelis (Dini 1993 ff.).

Aleknavičienė, 2001 m. paskelbusi du straipsnius apie Lysijų tėvą, viename nemini jo vardo (2001a: 271–292), o antrajame jį jau vadina tik „Henrich Lysius“ [2001b: 187–206]). Semleris (1758: 91) rašo, kad būsimasis garsus Karaliaučiaus teologas Heinrichas Lysijus buvo pakviestas į Halės universitetą mokyti Rytų kraštų kalbų ir norėjo kurį laiką ten pasilikti, nes tam čionykštėje akademijoje buvo labai palankios sąlygos, bet netrukus išvyko¹⁶. Tai buvo 1724 m. Tą faktą mini J. H. Lysijaus biografai¹⁷. Lysijus mokė Baumgarteną aramėjų, arabų, sirų ir etiopų kalbų (*das Rabbinische, Arabische, Syrische und Ethiopische*) (Semler 1758: 91). Tų kalbų mokytojai Halės universitete taip pat buvo Johannas Heinrichas Michaelis¹⁸, Christianas Benediktas Michaelis ir pakrikštytas žydas Heinrichas Christianas Immanuelis Frommannas (Semler 1758: 91; Schloemann 1974: 34). Vienas pirmųjų J. H. Lysijaus biografų Johannas Christophas Netzas taip pat pabrėžė, kad Lysijų Christianas Benediktas Michaelis išmokė sirų ir arabų kalbų, o atsivertęs žydas Frommannas aramėjų ir hebrajų kalbų („Er [J. H. Lysius] bemühte sich auch in den Morgenländischen Sprachen seine Wissenschaft vollkommener zu machen, indem er das Syrische und Arabische unter der Anweisung des Herrn Prof. Christian Benedicti Michaelis erlernte, auch im Rabbinicis und Talmudicis eines bekehrten Juden Namens Frommann bediente“) (Netz 1745: 25). 1725 m. liepos 11 d. tėvo pageidavimu ir draugų patariamais jis tapo Friedricho universiteto magistru dekanaujant jau minėtajam Michaelis ir pradėjo mokyti studijuojančius jaunuolius ([...] Bald darauf fing er an, seine von GOTT ihm verliehene Gaben in Unterweisung der studierenden Jugend zu gebrauchen, [...]) (Netz ibd.). Taigi, Lysijus Halėje buvo nuo 1724 m. iki 1726 m. pradžios. Jis galėjo susipažinti su Baumgartenu vos atvykęs, nes juos supo tie patys Halės universiteto profesoriai. Jauni žmonės galėjo

¹⁶ Plg. vok. tekstą: Es war der nachmalige berühmte königsbergische Theologus, Heinrich Lysius, welcher auf eben genante Universität als Lehrer der morgenländischen Sprachen berufen worden. Dieser wünschte also, sich noch in einiger Zeit hier selbst fester zu setzen, wozu auf hiesiger Academie stets sehr vortheilhafte Gelegenheit gewesen. [...] nach Abreise des bisherigen Geselchafters, Herrn Lysius, [...] (Semler 1758: 91). Reikia atkreipti dėmesį į apibūdinimą „nachmalige berühmte“ – „būsimasis garsus“. Vartant dokumentus pastebėta, kad esama painiavos vartojant tėvo ir sūnaus Lysijų vardus.

¹⁷ 1724 m. Johannas Heinrichas Lysius atkeliavo į Halę, kur susipažino su Justu Josephu Breithauptu, Pauliu Antonu, Augustu Hermannu Francke ir kitais žymiais Halės universiteto profesoriais. Jis mokėsi Rytų šalių kalbų ir pradėjo jų mokyti studijuojančius jaunuolius, taip pat įsteigė „Collegium cursorium in NT Graecum“. 1725 m. birželio 11 d. jis tapo magistru Halės universitete, bet netrukus iš Halės turėjo išvykti, nes 1726 m. gegužės 15 d. buvo paskirtas Karaliaučiaus universiteto ekstraordinariu Rytų kalbų profesoriumi. Karaliaučiuje jis taip pat perėmė tėvo darbus ir padėjo jam kunigauti Löbenichto bažnyčioje ir inspektuoti sinagogą. 1731 m. tapo teologijos ordinariniu profesoriumi, 1736 m. atsisakė orientalistikos ekstraordinarinio profesoriaus pareigų Filosofijos fakultete (Netz 1745: 24–28; Arnoldt 1746: 189–190, 219, 422; <http://www.manchester.edu/kant/bio/biokon2.htm>) (Žiūrėta 2014 12 10).

¹⁸ Johannas Heinrichas Michaelis (1668 m. liepos 26 d., Klettenberg – 1738 m. kovo 10 d., Halle) buvo teologas ir orientalistas.

susidraugauti, kai Lysijus mokė Baumgarteną Rytų kraštų kalbų. Jis galėjo Baumgartenui papasakoti apie savo tėvo lituanistinę veiklą, apie *Mažojo katekizmo* rengimą, apie jo darbą Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminare ir sudominti žingeidų Baumgarteną lituanistiniais dalykais, nors jo tėvas Lysijus vyresnysis „pasižymėjo kaip spartaus lietuvių suvokietinimo (Verdeutschung Litauens) jų pačių gyvenamosiose vietose plano rengėjas“ (Dini 1993: 5,10).

Dar Lysijui neiškeliavus iš Halės Baumgartenas pagal Halėje priimtą tradiciją mokytojavo Našlaičių namuose (*Waisenhaus*). 1725 m. Lotynų mokykloje jis dėstė hebrajų ir graikų kalbas ir 1726 m. pradėjo vadovauti Teologijos klasei (Hoffbauer 1805: 213–218). 1726 m. Baumgartenas apgynė disertaciją, vadovaujamas orientalistu ir teologu Christiano Benedikto Michaelis. Baumgartenas savo disertacijoje rašė apie Hermanno von der Hardts¹⁹ hipotezę, neva semitų kalbos yra kilusios iš graikų kalbos. Baumgartenas tą hipotezę paneigė. Apsigynęs šį darbą Baumgartenas tapo visos Lotynų mokyklos vadovu / inspektoriumi (Semler 1758: 92; Schloemann 1974: 34). Jis įkūrė mokykloje *classis selecta* ir mokė pasirinktus mokinius gražios lotynų kalbos ir filosofijos. Gilus žvilgsnis į filosofiją padėjo jam susidaryti savo nuomonę apie Christiano Wolffo filosofiją²⁰. Nuo 1728 m. Baumgartenas tapo pamokslininko adjunktū. Jis talkino Gotthilfui Augustui Francke'ei Turgaus bažnyčioje (*Marktkirche*) (Semler 1758: 93; Schloemann 1974: 35). Jo pamokslai buvo labai populiarūs. Veikiausiai 1731–1732 m. žiemos semestro pradžioje Baumgartenas tapo magistrū²¹ (Schloemann 1974: 36; plg. Semlerio (1758: 96) teiginį, kad Baumgartenas magistrū tapo 1732 m., dekanaujant Christianui Benediktui Michaelis, o Michaelis dekanavo jau trečią kartą. Jo kadencija truko nuo 1731 m. liepos 12 d. iki 1732 m. sausio 12 d.; plg. Büschingo (1783: 168–169) pastebėjimą apie Semlerio netikslų paaiškinimą). Tapęs magistrū Baumgartenas Halės universitete jau nuo 1731 m. dėstė filologiją, filosofiją ir mokslo istoriją, mokytojavo, ir taip pat labai svarbus faktas, kad Baumgartenas mokė (*repetierte*) dogmatikos Lietuvių kalbos seminaro klausytojus (Schloemann 1974: 36). Vadinasi, Baumgartenas tikrai galėjo pažinoti Friedrichą Wilhelmą Haacką (1706 m., Kretingalė – 1754 m. lap-

¹⁹ Hermannas von der Hardtsas (1660 m. lapkričio 11 d., Melle – 1746 m. vasario 28 d., Helmstedt), orientalistas ir Senojo Testamento tyrėjas. Jis buvo Helmstedto universiteto orientalistikos profesorius. Jo nuomone, hebrajų ir arabų kalbos kilusios iš graikų kalbos (<http://www.deutsche-biographie.de/sfz26004.html> (Žiūrėta 2014 3 2); Schloemann 1974: 34).

²⁰ Christianas Wolffas (Christian Freiherr von Wolff, 1679 m. sausio 24 d., Breslau – 1754 m. balandžio 9 d., Halle) buvo žymus mokslininkas, teisininkas, matematikas ir vienas iš reikšmingiausių Apšvietos filosofų tarp Leibnizo ir Kanto, kūręs ir vokiečių filosofijos terminiją.

²¹ Magistro laipsnis, pasak Martino Schloemanno (1974: 36), po disertacijos gynimo buvo savotiškas formalumas, vis atidėliotas veikiausiai neišgalint susimokėti mokesčių, tačiau be to laipsnio nebuvo galima pradėti dėstyti universitete.

kričio 19 d., Pilkalnis, dar žr. <http://prusija.lki.lt/>, Pilkainys), studijavusį Karaliaučiaus universitete (1724 m. rugsėjo 6 d. – 1727 m. pabaiga), pusę metų Halės universitete (nuo 1727 m. gruodžio 17 d., o nuo 1728 m. birželio 21 d. jau mokiusį lietuvių kalbos Halės universiteto Lietuvių kalbos seminare, kartu su pirmuoju seminaro docentu Johannu Richteriu). Richteriu 1728 m. rugpjūčio 27 d. iške-liavus iš Halės į Rytų Prūsiją Haackas seminaro docentu buvo iki 1732 m. gegužės mėnesio, o pats Seminaras veikė iki 1740 m. Halėje Haackas 1730 m. išleido pirmąjį spausdintą lietuvių kalbos žodyną vokiškai kalbančiose žemėse *Vocabularium lithvanico–germanicum, et germanivo–littoanicum* („Lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodynas“) kartu su lietuvių kalbos gramatika (*Nebst einem Anhang einer kurzgefassten litthauischen Grammatic*) (Specht 1935: 39; Schiller 1994: 212; Drotvinas 1998: 163; Zubaitienė 2012: 7 ff.)

1734 m. mirė teologijos profesorius Johannes Liborius Zimmermannas²². Po jo mirties universiteto žvilgsnis nukrypo į Baumgarteną. Baumgarteno kaip dėstytojo pavardė paskaitų tvarkaraštyje užfiksuojama 1734–1735 m. žiemos semestre, nors jis niekada negavo *magister legens*²³ laipsnio (Schloemann 1973: 36). Baumgartenas tapo profesoriumi, užtarus žodį jo tėvo bičiuliui Roloffui, kuris apie išskirtinį Baumgarteno išsilavinimą pranešė pačiam karaliui (Semler 1758: 98). Baumgarteno teologijos paskaitos, kaip ir pamokslai, buvo labai populiarūs. Daugelyje šaltinių teigiama, kad Baumgarteno paskaitų klausė 300–400 studentų. Paskaitas jis skaitė kasdien, vadovavo disputams. Jo akys pradėjo krypti į Wolffo filosofiją, kuriai nepritarė ne vienas Halės profesorius, tarp jų ir Gotthilfas Augustas Francke bei Joachimas Lange²⁴. Wolffas, nepaisant opozicijos, buvo pakviestas į Halę. Labai įdomu skaityti laiškus, kur kolegės aštriai diskutuoja ir kritikuoja vienas kitą. Žemiau pateikiamas Baumgarteno atsakymas savo disertacijos vadovui Christianui Benediktui Michaelis²⁵, parašytas 1735 m. rugsėjo mėn., t. y. praėjus devyneriems

²² Johannes Liborius Zimmermanas (1702 m. lapkričio 14 d., Wernigerode – 1734 m. balandžio 2 d., Halle) studijavo Jenoje, buvo teologas, išpažino pietizmą, bet jo dėmesys kryo ir į Wolffo filosofiją. Halės universitete jis nuo 1731 m. buvo teologijos profesorius (Jacobs 1898: 121–226; Wundt 1932).

²³ *Magister legens* buvo tampama tik po viešo disputo, suteikdavusio teisę skaityti paskaitas universitete.

²⁴ Joachimas Lange (1670 m. spalio 28 d., Gardelegen – 1744 m. gegužės 7 d., Halle), orientalistas ir teologas. Anksti susipažino su Augustu Hermannu Francke, studijavo Erfurte, Halėje, Berlyne. Puikiai mokėjo hebrajų kalbą. 1717 m. tapo Halės universiteto teologijos daktaru ir liko gyventi Halėje. Jis taip pat buvo universiteto prorektorius. Lange buvo kontraversiškas pietistas. Žinomi jo ideologiniai nesutarimai su Christianu Wolffu.

²⁵ Christianas Benediktas Michaelis (1680 m. sausio 26 d., Ellrich – 1764 m. vasario 22 d., Halle) buvo vokiečių orientalistas ir evangelikų teologas. Anksti išmoko skaityti Bibliją originalo kalba, 1715 m. tapo Halės universiteto filosofijos ordinariniu profesoriumi ir 1715 m. bibliotekos prižiūrėtoju. 1731 m. Michaelis jau Halės universiteto teologijos profesorius, o nuo 1738 m. ir Rytų kalbų (orientalistikos) profesorius. Jis tyrė Senąjį Testamentą, buvo labai mylimas studentų. Taip pat buvo ir universiteto prorektoriumi.

Venerande Dom. Decane.

Ich sende Ihnen von Herr. Dom. S. Langis Communi-
 catio scriptum, nach einer Betrachtung, die Ihnen
 nötig ist, und es ist eine Befehligung, meine Befehle
 auszuführen. Ich bin Ihnen dankbar, dass Sie
 mich nicht zurückgelassen haben: und Herr. Dom. S. Langis
 keine weitere Mühe. Ich hoffe, dass Sie
 es selbst nicht nötig ist, die Befehle zu erfüllen, doch
 wird aber doch geschehen, wenn es von Baumgarten
 Gott geschehen wird. Wohl Gott, dass ich in diesem
 Affaire keine Zeit mehr auf mich selbst. Ich sende alle
 Gedenken und die Befehle. Ich hoffe, dass Sie
 Sie sehr, meine für den Fall, dass Sie nicht auf mich gehen
 an die Antwort, die Sie schreiben können. So ist es
 25 Sept. auf Befehl. . . . 7. 13. Sept. 1735.

Wormgarten.

Verfasser

5 PAV. Siegmundo Jakobo Baumgarteno 1735 m. rugsėjo mėn. laiškas Christianui Benediktui Michaelis iš Halės universiteto archyvo (UA Halle: Rep. 27 Nr. 1044)

metams po disertacijos gynimo. Michaelis tais metais buvo Teologijos fakulteto dekanas, tai rodo ir kreipinys *Garbingasai pone dekane* (*Venerande Dom. Decane*). Laiško turinys atskleidžia, kad Baumgartenas jau atstovauja kitai kryptčiai. Peterio Schicketanzo (2001: 113, 2005: 238, dar žr. Roeber 2005: 754) žodžiais tariant, Baumgarteno veikalai – trijų tomų veikalas *Evangelische Glaubenslehre* („Evangelikų tikėjimo mokslas“), išleistas 1759–1760 m. Semlerio, ir *Unterricht vom rechtmäßigen Verhalten eines Christen oder Theologische Moral* („Mokymas apie deramą krikščionio elgesį arba teologinė moralė“) (1738) gali būti traktuojami kaip Wolffo filosofijos ir pietizmo sintezė. Reikia pastebėti, kad buvęs dekanai ir G. A. Francke kritikavo Baumgarteno teologinę moralę.

Po Lange's, kuris iš visos širdies nemėgo Baumgarteno dėl jo populiarumo ir palankumo Wolffui, mirties 1744 m. Baumgartenas tampa Teologijos seminaro direktoriumi. Jis garsėjo savo gailestingumu, neturtingus studentus šelpdavo pinigais ir neimdavo užmokesčio už paskaitų klausymą. Daug įdomios medžiagos pateikia Semleris, vadindamas save nykštuku (vo. *Zwerg*), o Baumgarteną – milžinu (vo. *Riese*) ir pabrėždamas, kad jis esantis pastovus, nepalenkiamas daktaro Baumgarteno pasekėjas (vo. „daß ich eyn steter unbiegsamer Anhänger des D[oktor] Baumgartens seyn würde“) (Semler 1782: 5). Semleris pasakęs, kad žmogaus žinios yra visiškai pavaldžios laikui ir pokyčiams, neabejojo savo mokytoju. Išsamioje autobiografijoje Semleris jaudinančiai rašo apie jį, beje, visur vadindamas D. Baumgartenu: „Kadangi aš dar būdamas studentu gyvenau Baumgarteno namuose, turėjau nuolatinę galimybę pažinti nepaprastai nuodugnų mokslingą ir kartu istorinį daktaro Baumgarteno apsiskaitymą, jo išvalgumą ir skvarbią, kartu nenugalimą išmintį. Tai man buvo taip suprantama, kaip ir jo pastovi švelni dvasinė nuotaika, rūpestingas gailėjimasis ir rami draugiška pusiausvyra, pasireiškianti visuose jo bendravimo aspektuose“ („Ich hatte, da ich noch als Student im Baumgartenschen Hause wonete, unaufhörliche Gelegenheit, die ganz ausgebreitete gelerte, und zumal historische Belesenheit des D. Baumgartens kennen zu lernen; seine Scharfssinnigkeit und eindringende, gleichsam unbesieglige Urtheilskraft, war mir so eben auffalend gros und gewis worden, als seine fast gleichförmige Gemütsfassung, liebevolle Schonung, und ruhige freundliche Mine, in allen Arten des Umganges.“) (Semler 1782: 8). 1748–1749 m. Baumgartenas tapo prorektoriumi ir Berlyno karališkosios mokslo akademijos nariu. Į Halę važiavo užsienio mokslininkai, o užsienio universitetai kvietė jį profesoriauti (Schloemann 1973: 50–51). Baumgartenas buvo labai produktyvus mokslininkas. Jo spausdintų darbų sąrašė 214 pozicijų. Jam vadovaujant buvo apgintos 87 disertacijos (Schloemann 1974: 245–279).

Baumgartenas garsėjo ir savo biblioteka, pranokusia universiteto bibliotekos fondus. Dalį knygų jis paveldėjo iš tėvo bibliotekos, kuria turėjo pasidalyti su broliais, kitas knygas pirko, atsisakydamas daugelio dalykų, galbūt galėjusių palengvinti jo paties ir šeimos gyvenimą (Schloemann 1974: 51–52). Baumgartenas buvo ne tik teologas. Jis domėjosi istorija ir literatūra, puikiai išmanė apie knygas. Dėl savo unikalios bibliotekos jis tapo ypatingu Vokietijos ir užsienio literatūros žinovu. 1748 m. Baumgartenas pradeda informuoti visuomenę apie savo biblioteką, parašydamas apie ją 8 tomus: „Žinios apie vieną Halės biblioteką“ (*Nachrichten von einer Hallischen Bibliothek*). To veikalo iš viso išspausdinta 4479 puslapiai. Negalima pamiršti jo 16 tomų „Visuotinės pasaulio istorijos“ (*Allgemeine Welthistorie*), parengtų pagal anglišką versiją, o nuo 1752 m. pasirodė 12 tomų „Žinios apie

keistas knygas“ (*Nachrichten von merkwürdigen Büchern*). Iš viso išspausdinta 7777 puslapiai. Paskutinis tomas išėjo po Baumgarteno mirties. Jame išspausdinta Semlerio pratarė. Devintajame tome Baumgartenas rašo apie lietuvišką Bibliją ir kitas lietuviškas religines knygas (Baumgarten 1756: 377–380; Doering 1831: 55–65). Baumgarteno bibliotekoje buvo didžiulis Biblijų rinkinys, gausybė senų spaudinių, rankraščių, laiškų, taip pat orientalistikos veikalų. 1765–1767 m. aukciono kataloge *Bibliothecae Baumgartenianae* yra pateikiamos 22 308 pozicijos. Bibliotekoje buvo daug konvoliutų, todėl knygų skaičius turėjo būti kur kas didesnis. Knygų aukcionų ir privačių bibliotekų vokiškai kalbančioje erdvėje katalogų sąvade minimas Baumgarteno bibliotekos išpardavimas. Yra paminėtos ir *lit. libr.* (Loh 2002: 48). Kaip nurodyta kataloge, aukcionas vyko trejus metus ir lietuviškos knygos buvo parduotos 1767 m. balandžio 4 d.

1765, 5.8. ff.

Halle/S.

Sammler: Baumgarten, Siegmund Jakob

Bibliothecae [Siegmund Jakob] Baumgartenianae. [Versteigerer:] Veist, Auctionator.

P. 1. 2. ~ Halae 1765-1767: Gebaver.

1. Collectionem Bibliorum, Exegetica, Theologica Et Ecclesiastica ... [Auktion:]

5.8.1765 ff. [6]+806+94 S., o.P. versch.Nrn

Anmerkung: Die Auktion wurde auf den 2.9.1765 verschoben (nach: Extract Der eingelauffenes Nouvelles. 1765. S. 136)

2. Sectio 1: Historica, Philosophica ... Philologica ... [Auktion:] 4.8.1766 ff.

VIII,386 S., o.P. versch.Nrn

Sectio 2: Litteraria, Palaeotypa, Jyridica ... [Auktion:] 6.4.1767 ff. VIII,

340+112 S., o.P. versch.Nrn

ASU: 02/I.1. 8^u 249 [fehlt 1] +

DLB: Bibl.priv.262 [Verlust] +

GFB: Phil.2210,2

GSB: H.lit.libr.XI 913 [P. 2,2 fehlt]

HLB: Aa 2685 +

HLBF: 128 M 24/26 +

LUB: Bibliogr.747 z

RUB: Bc 3152 (1) (2) +

MSB: Cat.36 [Verlust] +

MüU: H.lit.1848 +

TUB: Ke XXIV 4 +

WoH: Bc 100 +

Pasak Domo Kauno (1996: 188), velionio įpėdiniai 1765 m. nurodė du spaudinius lietuvių kalba: Naująjį Testamentą (1727) ir Bibliją (1755). Paties Baumgarteno (1756: 377–380) kataloge išsamiai aprašyti abu lietuviški spaudiniai, pastebint, kad Biblija antrą kartą išspausdinta Karaliaučiuje 1755 m., jos numeris Baumgarteno bibliotekoje buvo 2778. 2779 numeriu pažymėtas Naujasis Testamentas, pabrėžiant, kad jis neturėjo nei antraštės, nei įžanginio žodžio, bet palyginęs tą spaudinį su Biblija Baumgartenas nustatė, kad Testamentas parašytas ir lietuvių kalba („so zeiget doch der Augenſchein bey angeftelter Vergleichung der in der einen

Columnne jeder Seite befindlichen ausländischen Ueberseßung mit der oben beschriebenen litthauischen Bibel, daß dieselbe litthauisch sey“) (Baumgarten 1756: 380). Galbūt galima atsargiai spėti, kad Baumgartenas skaitė lietuviškai ir šiek tiek suprato tą kalbą, nes jis savo kataloge pateikia ne tik išsamų Biblijos aprašą, bet ir maldą „Tėve mūsų“ (Baumgarten 1756: 377–381). Reikia pabrėžti, kad Lietuvių kalbos seminaro bibliotekoje taip pat buvo Naujasis Testamentas lietuvių ir vokiečių kalbomis, išleistas Karaliaučiuje 1727 m. (Specht 1935: 45; Bense 1997: 457). Reikia atskiro tyrimo, norint išsiaiškinti, ar negalėjo būti Baumgarteno Naujojo Testamento egzempliorius iš Lietuvių kalbos seminaro bibliotekos.

Halės universitetas, svarbus ne tik kalbamojo žodyno atveju, bet ir per Lietuvių kalbos seminarą nusipelnęs lituanistikai, besivadinantis *Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg* (MLU), radosi 1817 m. iš dviejų universitetų: 1502 m. įkurto Wittenbergo universiteto *Leucorea* ir 1694 m. įkurto *Friedrichs-Universität*. Halės universitetas buvo pavadintas steigėjo Brandenburgo kurfiusto Friedricho III vardu. Universitetas tapo pietizmo ir Apšvietos epochos centru. Šia prasme lygių jam Vokietijoje nebuvo. 1933 m. universitetas pavadintas Martino Lutherio vardu.

Po didžiojo XVIII a. pradžios maro (1709–1711) ištuštėjo Rytų Prūsijos lietuviškos gyvenvietės ir ištisi valsčiai. Prūsijos karalius Friedrichas Wilhelmas I (1713–1740), suvokdamas situaciją, pradėjo rūpintis lietuviškosios Rytų Prūsijos dalies švietimu, o tam reikėjo žmonių, mokančių lietuvių kalbą. Į pagalbą kvietė pietistus. 1718 m. birželio 27 d. potvarkiu karalius įsakė įsteigti Lietuvių kalbos seminarą Karaliaučiuje, o liepos 2 d. parašė Augustui Hermanui Francke’ei, ragindamas pagalvoti apie lietuvių kalbos mokymą Halėje (Citavičiūtė 2004: 38). Lietuvių kalbos seminaras Halėje pradėjo veikti 1727 m. (Specht 1935: 36; Schiller 1994b: 383). Pirmasis mokytojas docentas Johannas Richteris į Halės universiteto metrikas įrašytas 1727 m. rugsėjo 15 d. (Schiller 1994a: 216; Drotvinas 1998: 160). 1728 m. sausio 2 d. studentams skirti nemokami pietūs (*Preußisch-littauischer Freytisch*) (Specht 1935: 38; Schiller 1994b: 383; Drotvinas 1998: 160). Į Halę pradėjo keliauti lietuviškos knygos iš Rytų Prūsijos, o nuo 1729 m. lietuviškos knygos pradėtos spausdinti ir pačioje Halėje. Vis dėlto studentų skaičius mažėjo, ir 1740 m. seminaras nustojo egzistuoti. Tačiau pėdsaką Halės universiteto istorijoje jis paliko, kaip ir lietuviškos knygos istorijoje. Kalbamasis žodynas galbūt galėjo būti parašytas Halėje, nors iš vandenženklių Lemeškinas (2012: 52–53) nustatė, kad rankraščio popierius gamintas Rytų Prūsijoje 1683–1712 m., tad ir žodynas turėjo būti parengtas ten (žr. Triškaitė 2014: 294). Bet popierius galėjo būti saugomas sandėliuose, jis galėjo būti atgabentas ir į Halę, kai mieste radosi sąlytis su Rytų Prūsija per Lietuvių kalbos seminarą. Jo autorius arba perrašytojas galėjo būti įkvėptas Halės universiteto idėjų. Vien Baumgarteno darbai ir aistra knygoms, rašytam žodžiui

galėjo reikšti labai daug žmogui, turinčiam tikslą rūpintis kalba ir ją puoselėti, kuriant tos kalbos išmokimui ir suvokimui reikalingus instrumentus, kalbamuoju atveju žodyną, kurio autorystės klausimą vis dar reikės spręsti.

Proveniencija vėl suradus žodyną tapo labai svarbi, nes joje buvo minimas autorius ir savininkas. Ja remiantis ir buvo pradėta ieškoti faktų, patvirtinančių, kad donacijos įrašo duomenys yra teisingi. Taip pat tapo svarbu patikslinti, kas buvo pačios proveniencijos autorius. Tam tikslui buvo pasitelkti Baumgarteno autografa, rasti Halės Martino Lutherio universiteto archyve (*Archiv der Martin-Luther-Universität zu Halle*), Halės-Wittenbergo Martino Lutherio universiteto ir Saksonijos-Anhalto žemės bibliotekoje (*Martin-Luther Universität Halle-Wittenberg, Universitäts- u. Landesbibliothek Sachsen-Anhalt*) ir Halės Francke's įstaigų archyve (*Archiv der Franckeschen Stiftungen*). Halėje Baumgarteno autografų nėra gausu. Išlikę įrašai Halės universiteto dokumentuose, jo rankraščių fragmentai ir laišakai, rašyti lotynų ir vokiečių kalbomis. Francke's įstaigų archyve saugomi 13 autografų. Tai rašteliai, įrašai kolektyviniuose laiškuose kolegoms, du laišakai Christianui Friedrichui Pressier (Bressier), vienas Gotthilfui Augustui Francke'ei ir 136 puslapių rankraštis, rašytas 1728–1754 m. Rasti autografa, kaip autoritetingiausi tiesioginiai šaltiniai (Subačius 2001: 87), tinka rašysenai palyginti.

Kalbamuoju atveju laiškų turinys domintų, jeigu juose būtų rašoma apie mums rūpimus dalykus, apie Baumgarteno ryšius su J. H. Lysijumi, Haacku, Lietuvių kalbos seminaru. Birutė Triškaitė Francke's įstaigų archyve, ieškodama Lietuvių kalbos seminaro pėdsakų, rado seminaro klausytojo Friedricho Preužo (1705 m., Königsberg – 1733 m. liepos 5 d. Pilkalnis; 1729 m. birželio 13 d. imatrikuluotas Lietuvių kalbos seminare, drauge nurodant, kad jis 1719–1733 m. buvo Pilkalnio bažnyčios kunigas) (Schiller 1994a: 215) laišką, rašytą 1733 m. vasario 5 d. Gotthilfui Augustui Francke'ei, kurio paskutiniame puslapyje laiško autorius perduoda linkėjimus ir profesoriumi Baumgartenui, o tai reiškia, kad jis pažinojo Baumgarteną, kuris bendravo su seminaro klausytojais. Yra vilties, kad Halės ir Berlyno archyvuose galima rasti ir daugiau nuorodų apie tokius ryšius.

Baumgartenas ne kartą buvo ir fakulteto dekanu. Tai liudija Teologijos fakulteto studentų sąrašas, rašytas 1738 m. paties dekanu Baumgarteno („Sigism. Jac. Baumgarten“), kuriame minimi ir jo kolegos Lange, profesoriai Michaelis ir Knappas²⁶ (6 pav.), ir 1753 m. laiškas (7 pav.).

Rašysenos tyrimui gali praversti ir dar du dokumentai iš Francke's įstaigų archyvo (*Franckesche Stiftungen*).

²⁶ Johannes Georgas Knappas (1705 m. gruodžio 25 d., Öhringen – 1771 m. liepos 30 d., Halle) buvo teologas, pietistas, Halės universiteto teologijos profesorius.

Decano Rigism. Jac. Baumgarten
 a d. XII. Jul. 1753. 1753.

Confes. 1. hab. d. XVIII Jul. praef. Dom. G. Langis. Prof. Christianus
 Hof. Knapp et Soc.

Ch. Christi. Scheffler Brandenb. Receptant. ab. 1753.
 in h. g. log. log. contul. offic. confes. through
 1753. Theol. pr. et publ. Hebr. h. 11. in proph. min.
 in h. g. theol. moral.

6 PAV. Siegmundo Jakobo Baumgarteno įrašas Halės universiteto studentų registre, saugomas Halės universiteto archyve (UA Halle: Rep 27 Nr. 1203).

proposui, y...
 interest. Rarit DEUS a. ch. et quidam
 imbitur salutarium doctrinam omnium
 usum sacrum intelligentiam sancte
 temper habeat, studiose persequatur, in
 suam aliorumque usum transferat sanctibus
 dignis exornet atque ad hoc tam sua quam
 velle agat usum civitatis sacrae omnibus infu-
 rat feliciter, dedim. Halle ad collam
 in academ. Rudent. d. XII Jun. 1753.

Rigism. Jac. Baumgarten
 Ord. Theol. h. t. Decan.

off. 4. Jul. 1753 - Jullien
 Mathias
 Lemmer's Lager
 - 1753

7 PAV. Ištrauka iš dekano Siegmundo Jakobo Baumgarteno rašyto laiško 1753 m. birželio 12 d. lotynų kalba (Martin Luther Universität Halle-Wittenberg Universitäts- u. Landesbibliothek Sachsen-Anhalt, Ym 169 (1))

quibus. in conspectibus quibus. Anus &
 theologi Anglicani dicitur conspectus, in
 quibus & quibus hinc videri ubi dicitur quod
 dicitur ubi in normam competitionem quod cum
 promittitur, ut quod dicitur quod ubi aut
 & in quibus quod quibus in quibus, vel in
 Helmitudine quibus quibus, quibus in quibus
 Dignus. Jan. Baumgarten

8 PAV. Ištrauka iš Siegmundo Jakobo Baumgarteno laiško Christianui Friedrichui Bressier²⁷ 1735 m. (Halle, Franckesche Stiftungen: AFSt/M I B 17: 35)

45225
 108
 Venerande Domine Senior,
 Mica dicitur in quibus ubi dicitur, ubi dicitur
 quibus dicitur, 108. in quibus quibus dicitur, in
 quibus dicitur in quibus dicitur quibus dicitur in
 quibus dicitur in quibus dicitur in quibus dicitur
 in quibus dicitur in quibus dicitur in quibus dicitur
 26. Nov. 1754.
 Baumgarten

9 PAV. Siegmundo Jakobo Baumgarteno raštelis apie auką, t. y. apie misijos aukos persiuntimą, parašytas 1754 m. lapkričio 26 d. (Halle, Franckesche Stiftungen: AFSt/M 3 H 45: 108)

Įvertinus donacijos įrašą ir Baumgarteno autografus neatrodo, kad provenicijos autorius buvo Baumgartenas. Pavyzdžiui, donacijos įrašė virš Baumgarteno pavardės yra veikiausiai rašalo dėmė. Tokių dėmių Baumgarteno rankraščiuose neteko pastebėti, nors plunksnos intensyvumo požymių yra ne vienas. Donacija parašyta

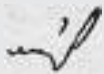
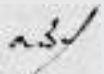

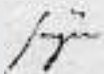

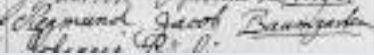

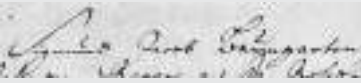
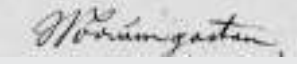
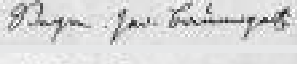
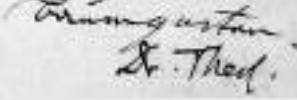
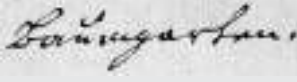
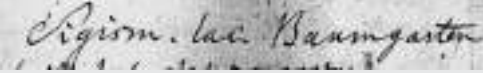
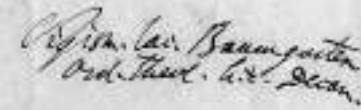

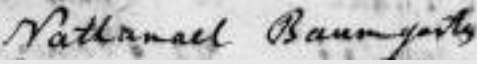
²⁷ Christianas Friedrichas Pressier, ar Bressier, kaip nurodoma Francke's įstaigų archyvo internetinėje prieigoje (1697 m. liepos 26 d., Perleberg – 1738 m. vasario 15 d., Tranquebar), studijavo teologiją Halės universitete. Pakeitęs pažiūras dirbo Halės pedagogiume, vėliau tapo misionieriumi (http://192.124.243.55/cgi-bin/dhm.pl?x=u&t_show=x&wertreg=PER&wert=pressier%2C+christian+friedrich++++BIOGRAFIE&reccheck=,26302) (Žiūrėta 2014 04 03). Plačiau apie Tranquebaro misiją žr. Aleknavičienė 2001: 195–198.

gotikiniu kursyvu, pirmieji du žodžiai apie menamą žodyno autorių humanistiniu lotyniškuoju raštu. Baumgarteno autografai parašyti taip pat ne vienu raštu, o dviem rašto tipais – gotikiniu kursyvu ir humanistiniu lotyniškuoju raštu (žr. Triškaitė 2012: 139–140)²⁸. Lyginimui pasirinkti autografai yra iš skirtingų gyvenimo laikotarpių, nes nežinoma donacijos įrašo data. Lyginamos pavienės raidės, taip pat atskirų žodžių grafika. Kol kas autografuose pavyko rasti ne visus žodžius, užrašytus proveniencijoje, bet jų dar galima paieškoti, nors nemanytina, kad jie galėtų iš esmės pakeisti nuomonę, jog pateikti donacijos įrašo ir Baumgarteno autografų pavyzdžiai tikrai rašyti ne ta pačia ranka. Rašysenos požymiai (Kurapka ir kiti 1998: 202) iš esmės skiriasi. Taip pat norint nustatyti parašo autorių pateikti jo brolių Alexanderio Gottliebo ir Nathanaelio autografa, kurie, autorės nuomone, parodo, kad jie taip pat nepasirašė donacijos įrašo, nes skiriasi raidžių jungimas ir kiti raštotyros specialistų apibūdinti požymiai (Kurapka ir kiti 1998: 206ff.)

1 LENTELE. Naujųjų laikų gotikinis ir humanistinis raštas (raidės ir žodžiai) donacijos įrašė ir Siegmundo Jakobo Baumgarteno ir jo brolių Alexanderio Gottliebo Baumgarteno ir Nathanaelio Baumgarteno autografa (padidinti, kad išryškėtų rašysenos ypatybės)

	Donacijos įrašo ranka	Baumgarteno autografa
A		
Ha		
D[ono] d[edit]		
Prediger		
zu		
Halle		

²⁸ Autorė nuoširdžiai dėkoja dr. Birutei Triškaitei už moralinę ir fizinę pagalbą dirbant Halės archyvuose 2012 m. lapkričio mėn.

	Donacijos įrašo ranka	Baumgarteno autografa
fol, folen, folt[en], folte		
auf		
Waisen- haufe		
feyn		
Baum- garten (1724– 1754)		
Brolių autografa 1730– 1731		

Be jokios abejonės, praverstų dar išsamesni rašysenos tyrimai. Reikėtų dar padirbėti Halėje, ieškant Baumgarteno aplinkos žmonių rašysenos pavyzdžių. Jų buvo išstudijuota tikrai nemažai, bet akys neužkliuvo už rašysenos, kuri būtų bent panaši į proveniencijos teksto. Pats artimiausias Baumgartenui buvo visgi Semleris, pastatęs savo mokytojui ir bibliografinį paminklą. Jo autografai dar tirtini, bet pirmieji tyrimai parodė daugiau skirtumų nei panašumų. Galimas dalykas, kad proveniencijos autorius galėjo būti ir kuris nors kitas iš daugelio Baumgartenui atsidavusių mokinių.

Kita vertus, be mokinių, provenienciją Prahos žodyno priešlapyje galėjo įrašyti ir Baumgarteno broliai arba jo vaikai. Baumgartenas 1734 m. gegužės 13 d. vedė Henriette Elenore von Bomsdorf, gimusią 1712 m. balandžio 16 d. Ji buvo karališkojo lenkų ir kurfiurstiškojo saksų pulkininko Philippo Wilhelmo von Bomsdorfo duktė ir pergyveno savo vyrą. Apie ją liūdinčią, našle po [vyro] mirties likusią („jeßige nachgelassene betrubte Frau Witwe“) su didele šiluma rašė Semleris (1758: 108)²⁹. Jie turėjo 5 vaikus: Christianą Henriettą (gimė 1736 m. gegužės 31 d.), Marią Elenorą (gimė 1738 m. birželio 7 d.), Siegismundą Heinrichą (gimė 1740 m. vasario 2 d.), Charlotte'ę Wilhelmine'ę (gimė 1743 sausio 26 d.) ir Friedrichą Jakobą (gimė 1745 liepos 24 d.) (Semler 1758: 108–109). Galima spėti, kad aukcionui knygas galėjo pristatyti jo sūnūs. Tėvo mirties metu visi vaikai buvo gyvi ir, kaip rašoma Semlerio nekrologe, neteko nepranokstamo tėvo: „[...] einen unvergleichlichen Vater nun verloren haben“ (Semler 1758: 108). Sūnums, mirus tėvui, buvo 14 ir 9 metai, prasidėjus aukcionui 1765 m. – 25 ir 20 metų. 1765 m. bibliotekos reikalus galėjo tvarkyti ir dukros arba jų vyrai Kyla klausimas, ar šeima nekvietė į pagalbą didžiai išsilavinusių ir apie knygas bei bibliotekos tvarkymą nusimanusių Baumgarteno brolių Alexanderio Gottliebo ir Nathanaelio. Tie dalykai dar turi būti tiriami. Žinių apie vaikus dar reikės ieškoti, kaip ir jų rašysenos pavyzdžių. Dar kruopščiau ieškotina Baumgarteno kolegų ir mokinių, galbūt ir Lietuvių kalbos seminaro klausytojų, autografų. Halėje pavyko rasti tik du Baumgarteną pergyvenusius brolių Alexanderio Gottliebo ir Nathanaelio autografus. Tai gi donacijos įrašo autoriaus problema dar iš esmės tirtina. Turint omenyje begalinę Baumgarteno stropumą ir darbštumą sunku patikėti, kad jis nebūtų kaip nors pažymėjęs įsigytų rankraščių, nors, antra vertus, nėra žinoma, kada tas rankraštis buvo įsigytas. Kaip žinoma, Baumgartenas sunkiai sirgo podagra ir chiragra (plaštakų podagra) (Semler 1758: 116). Ši liga pasireiškia druskų telkimusi sąnariuose ir dideliais skausmais (MTŽ 1980: 100, 447; Ferlinz 2012: 123 ff.) ir ji galėjo ne-

²⁹ Internetiniai šaltiniai rašo, kad Henriette Eleonore Baumgarten mirė 1745 m. (<https://portal.dnb.de/opac.htm?method=simpleSearch&cqlMode=true&query=idn%3D1014348714>) (Žiūrėta 2014 12 10). Semleris (1758: 108) rašo apie Henriette's Eleonore's vienintelę seserį Christiane'ę Eleonore'ę, 1727 m. balandžio 17 d. tapusią trečiąja garsiojo mediko Johanno Junkerio (1679 m. gruodžio 23 d., Londorf – 1759 m. spalio 25 d., Halle) žmona.

leisti rašyti, todėl visai įtikinamas atrodytų spėjimas, jog įrašė kažkas kitas. Taigi dabar tikrai negalima patvirtinti, kad Siegmundas Jakobas Baumgartenas buvo donacinio įrašo autorius.

Iš tyrimo galima būtų daryti tokias išvadas: 1) Halės universitete dėstęs Lysijus galėjo sudominti Baumgarteną lietuvių kalba ir lituanistine literatūra; 2) labai tikėtina, kad Baumgartenas asmeniškai pažinojo Haacką ir Lietuvių kalbos seminaro klausytojus, nes pats dėstė seminare; 3) remiantis archyvuose rasta Baumgarteno autografais, galima daryti išvadą, kad donacijos įrašas darytas ne jo ranka.

ŠALTINIAI

Baumgarten Alexander Gottlieb 1730: Įrašas Halės universiteto metrikose; UA Halle: Rep. 46, Nr. 3 (1724–1741).

Baumgarten Nathanael 1731: Įrašas Halės universiteto metrikose; UA Halle: Rep. 46, Nr. 3 (1724–1741).

Baumgarten Siegmund Jacob 1724: Įrašas Halės universiteto metrikose; UA Halle: Rep. 46, Nr. 2 (1714–1724).

Baumgarten Siegmund Jacob 1735: Laiškas Christianui Benedictui Michaelis UA Halle: Rep. 27 Nr. 1044.

Baumgarten Siegmund Jacob 1735: Laiškas Christianui Friedrichui Bressier, Halle, Franckesche Stiftungen: AFSt/M I B 17: 35.

Baumgarten Siegmund Jacob 1738: Įrašas Halės universiteto studentų registre, UA Halle: Rep 27 Nr. 1203.

Baumgarten Siegmund Jacob 1753: Laiškas lotynų kalba. Martin Luther Universität Halle-Wittenberg Universitäts- u. Landesbibliothek Sachsen-Anhalt, Ym 169 (1).

Baumgarten Siegmund Jacob 1754: Raštelis apie auką, t. y. apie misijos aukos persiuntimą. Halle, Franckesche Stiftungen: AFSt/M 3 H 45: 108.

LITERATŪRA

Aleknavičienė Ona 2001a: Die Reste des verschollenen Königsberger Exemplars des handschriftlichen Lysius-Katechismus (1719). – *Linguistica Baltica* 9, 271–292.

Aleknavičienė Ona 2001b: Henricho Lyzijaus laiškas Augustui Hermannui Francke'i. – *Archivum Lithuanicum* 3, 187–206.

Aleknavičienė Ona 2005: Henrich Lysius' Missionsarbeit in Preußisch-Litauen nach seinen Briefen an August Hermann Francke. – *Interdisziplinäre Pietismusforschungen. Beiträge zum Ersten Internationalen Kongress für Pietismusforschung 2001*. Hrsg. Von Udo Sträter in Verbindung mit Hartmut Lehmann, Thomas Müller-Bahlke und Johannes Wall-

mann. Hallesche Forschungen 17/2. Tübingen: Verlag der Franckeschen Stiftungen Halle im Max Niemeyer Verlag, 675–688.

Arnoldt Daniel Heinrich 1746: *Ausführliche und mit Urkunden versehene Historie der Königsbergischen Universität*. Königsberg in Preußen: Hartung.

Baumgarten Jakob Siegmund 1748–1752: *Nachrichten von einer hallischen Bibliothek*. Bd. 1–8. Halle: bei Johann Justinus Gebauer.

Baumgarten Jakob Siegmund 1752–1758: *Nachrichten von merkwürdigen Büchern*. Bd. 1–12. Halle: bei Johann Justinus Gebauer.

Bense Gertrud 1997: Kėlos Nobažnos Giesmes. Zum litauischen evangelischen Kirchenlied im 18. Jahrhundert. – *Europa in der Frühen Neuzeit. Festschrift für Günter Mühlpfordt*. Bd. 3. *Aufbruch zur Moderne*. Hrsg. von Erich Donnert. Weimar, Köln, Wien: Böhlau Verlag, 447–459.

Biržiška Vaclovas 1963 (1990): *Aleksandrynas: Senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1856 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos 2: XVIII–XIX amžiai*. Čikaga: JAV LB Kultūros fondas. Antrasis fotografuotinis leidimas. Vilnius: Lietuvos kultūros fondas.

Blažienė Grāsilda, Trumpa Edmundas, Gelumbeckaitė Jolanta, Adamonytė Veronika 2013: *Interaktyvus Rytų Prūsijos žemėlapis*. Prieiga internete <http://prusija.lki.lt/>.

Büsching Anton Friedrich 1783: *Beyträge zu der Lebensgeschichte denkwürdiger Personen insonderheit gelehrter Männer*. Bd. 1. Halle: verlegt von sel. Joh. Jac. Curts Witwe.

Citavičiūtė Liucija 2004: *Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras. Istorija ir reikšmė lietuvių kultūrai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

DBE 2005 – *Deutsche biographische Enzyklopädie*. 2. überarbeitete und erweiterte Ausgabe. Bd. 1. *Aachen – Braniß*, hrsg. von Rudolf Vierhaus. München: K.G. Saur.

Doering Heinrich 1831: *Die Gelehrten Theologen Deutschlands im achtzehnten und neunzehnten Jahrhundert*. Nach ihrem Leben und Werken clargestellt von Dr. Heirich Doering. Bd. 1. A–B. Orla: bei Johann Karl Gottfried Wagner.

Drotvinas Vincentas 1998: Das Seminarium Lituanicum an der Universität Halle (1727–1740 in seinem Einfluß auf die Herausbildung der litauischen Philologie. – *Hallesche Forschungen*. Bd. 1. *Halle und Osteuropa. Zur europäischen Ausstrahlung des hallischen Pietismus*. Hrsg. von Johannes Wallmann und Udo Sträter. Tübingen: Verlag der Franckeschen Stiftungen Halle im Max Niemeyer Verlag, 157–171.

EE 2010 – *Eстетikos enciklopedija*. Sudarytojas, rengėjas ir mokslinis redaktorius Juozas Mureika. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.

Ehrhardt-Rein Susanne 1996: *Zwischen Glaubenslehre und Vernunftwahrheit. Natur und Schöpfung bei Hallischen Theologen des 18. Jahrhunderts. Physikotheologie im historischen Kontext*. Bd. 3. Hrsg. von Manfred Büttner Münster: LIT.

- Ferlinz Rudolf 2012: *Vidaus ligų diferencinė diagnozė*. Vilnius: Medicinos tyrimų ir konsultacijų centras GEROMEDA.
- Geitler Leopold 1875: *Litauische Studien*. Auswahl aus den ältesten denkmälern, dialectische beispiele, lexikalische und sprachwissenschaftliche beiträge von. Dr. Leopold Geitler. Prag: Mourek.
- Hirsch Emanuel 1968: *Geschichte der neuern evangelischen Theologie im Zusammenhang des europäischen Denkens*. Bd. 2. Gütersloh: Verlagshaus Gerd Mohn.
- Hoffbauer Johann Christian 1805: *Geschichte der Universtät Halle bis zum Jahre 1805*. Halle: Schimmelpfennig.
- HR 1998 – *Religion in Geschichte und Gegenwart*. Handwörterbuch und Religionswissenschaft. Vierte, völlig neu bearbeitet Auflage, hrsg. von Hans Dieter Betz, Don S. Browning, Bernd Janowski, Eberhard Jängel. Bd 1. A–B. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Jacobs Eduard 1898: Johann Liborius Zimmermann und die pietistische Bewegung in Wernigerode. – *Zeitschrift des Harz-Vereins für Geschichte und Altertumskunde* 31, 121–226.
- Kaunas Domas 1996: *Mažosios Lietuvos knyga. Lietuviškos knygos raida 1547–1940*. Vilnius: Baltos lankos.
- Kurapka E[gidijus], Malevski H[endryk], Palskys E[ugenijus], Kuklianskis S[amuelis] 1998: *Kriminalistikos technikos pagrindai*. Vilnius: Eugrimas.
- Lemeškin Ilja 2012: Friedrichui Wilhelmui Haackui priskiriamas Prahos rankraštis vokiečių–lietuvių kalbų žodynas. – *Mažoji Lietuva; paribio kultūros tyrimai. Kalbų ir kultūrų sankirtos archyvai*. Vilnius: Europos kalbų ir kultūrų dialogo tyrėjų asociacija EKKDTA, 31–58.
- Lemeškin Ilja 2013: Prahos vokiečių–lietuvių rankraščinio žodyno autorystės klausimu. – *Acta Linguistica Lithuanica* 69, 269–279.
- Lessing Gotthold Ephraim 1759: Briefe die neueste Literatur betreffend. Drei- unddreissigster Brief. Den 19. April 1759. – *Lessings Werke in fünf Bänden*. Dritter Band. Berlin und Weimar: Aufbau-Verlag, S. 96–99.
- LKŽė – Lietuvių kalbos žodynas 1–20, 1941–2002; elektroninis variantas. Redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete www.lkz.lt.
- Loh Gerhard 2002: *Verzeichnis der Kataloge von Buchauktionen und Privatbibliotheken aus dem deutschsprachigen Raum*. Teil 3: 1761–1780. Leipzig: v.
- Lysius Heinrich Johann 1993: *Mažasis Katekizmas*. Pagal Berlyno rankraštį parengė Pietro U. Dini. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- [Meier Georg Friedrich] 1763: *Alexander Gottlieb Baumgartens Leben, beschrieben von Georg Friedrich Meier*. Halle im Magdeburgischen: verlegt von Carl Hermann Hemmerde.

MTŽ 1980 – Astrauskas Vytautas, Biziulevičius Stasys, Pavilionis Salezijus, Vaitilavičius Adomas, Vileišis Aleksandras. *Medicinos terminų žodynas*. Vilnius: Mokslas.

Netz Johann Christoph 1745: *Des Apostels Pauli abgenöthigtes öffentliche Bekenntniß, vor denen Theſſalonichern, von seinem geführten Amte und Wandel aus den Worten des ersten Briefes an die Theſſalonicher, im andern Capittel, v. 3.4.5. bey dem Hochverdienten Ehren-Gedächtniß Welches dem Weyland Hochehrwürdigen, in GOTT andächtigen und Hochgelahrten Herrn Johann Heinrich Lysio, Der H. Schrift Hochberühmten DOCTORI, bey der Löblichen Königsbergischen Academie Hochmeritirten PROFESSORI, Hochverordneten Confistorial=Rath, PASTORI der Löbenichtſchen Pfarr=Kirche, wie auch Inspectori der Löbnichtſchen Schule und Jüdiſchen Synagogæ, Nachdem Derſelbe den 29. Martii dieſes 1745. Jahres in dem 41. Jahr, Seines rühmlich geführten priesterlichen Lebens und Wandels, sanft und ſelig in dem Herrn entſchlafen, und darauf den 9. April in hieſiger Pfarr=Kirche beerdiget worden, an demſelben betrübten Begräbniß=Tage vorgeſtellet von Johann Christoph Neß, Diacono bey derſelben Pfarr=Kirche*. Königsberg: gedruckt bey Martin Eberhard Dorn, Königl. Privil. Buchdrucker.

Poppe Benhard 1907: *Alexander Gottlieb Baumgarten. Seine Bedeutung und Stellung in der Leibnitz-Wolffischen Philosophie und seine Bedeutung zu Kant. Nebst Veröffentlichung einer bisher unbekanntenen Handschrift der Ästhetik Baumgartens*. Inaugural – Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Hohen Philosophischen und Naturwissenschaftlichen Fakultät der Universität Münster in Westfalen vorgelegt von Bernhard Poppe aus Lauer. Borna-Leipzig: Buchdruckerei Robert Noske.

RETK 1971 – *Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche*. Begründet von J.J. Herzog. In dritter verbesserter und vermehrter Auflage unter Mitwirkung vieler Theologen und anderer Gelehrten hrsg. von D. Albert Hauck Professor in Leipzig. Zweiter Band. Arethas von Cäsarea – Bibeltext des AT. Unveränderter Nachdruck der 1896–1913 bei der J. C. Hinrichs'schen Buchhandlung in Leipzig herausgegebenen Ausgabe. Graz: Akademischer Druck- u. Verlagsanstalt.

Roebber Gregg A. 2005: Pietists and the Orders of Creation. *Interdisziplinäre Pietismusforschungen. Beiträge zum Ersten Internationalen Kongress für Pietismusforschung 2001*. Hrsg. Von Udo Sträter in Verbindung mit Hartmut Lehmann, Thomas Müller-Bahlke und Johannes Wallmann. Hallesche Forschungen 17/2. Tübingen: Verlag der Franckeschen Stiftungen Halle im Max Niemeyer Verlag, 747–758.

Schicketanz Peter 2001: Der Pietismus von 1676 bis 1800. – *Kirchengeschichte in Einzeldarstellungen III/1*. Hrsg.: Ulrich Gäbler, Gert Haendler und Joachim Rogge. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt.

Schicketanz Peter 2005: Das Miteinander von Pietismus und Aufklärung in Halle. – *Interdisziplinäre Pietismusforschungen. Beiträge zum Ersten Internationalen Kongress für Pietismusforschung 2001*. Hrsg. Von Udo Sträter in Verbindung mit Hartmut Lehmann, Thomas Müller-Bahlke und Johannes Wallmann. Hallesche Forschungen, Bd. 17/1. Tübingen: Verlag der Franckeschen Stiftungen Halle im Max Niemeyer Verlag, 235–242.

Schiller Christiane 1994a: Das Litauische Seminar in Halle (1727–1740) und seine Mitglieder. Auf Spurensuche. – *Acta Baltica* 32, 195–223.

Schiller Christiane 1994b: Die Litauischen Seminare in Königsberg und Halle. Eine Bilanz. – *Nordost-Archiv*. NF Bd. III, 375–392.

Schloemann Martin 1973: *Siegmund Jacob Baumgarten. System und Geschichte in der Theologie des Übergangs zum Neoprotentantismus*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Semler Johann Salomon 1758: *Ehrengedächtnis des weiland Hochwürdigen und Hochgelarten Herrn Siegmund Jacob Baumgartens, des heil. Schrift Doctors, ordentlichen öffentlichen Lehres auf der königlichen preußischen Friedrichsuniversität, des königlichen Seminarii Directors, Ephori der königlichen Freitische, der königlichen Academie der Wissenschaften zu Berlin Mitglied, auch der teutschen Gesellschaft zu Jena*, gesammelt von D. Johann Salomon Semler. Halle: bey Johann Justinus Gebauer.

Semler Johann Salomon 1758: Vorrede vom 4. 4. 1758 (nicht paginiert), 6 S. – Baumgarten Jakob Siegmund 1758. *Nachrichten von merkwürdigen Büchern*. Zwölfter Band, welcher die vollständigen Register über alle Bände sowohl dieser als auch der Nachrichten von einer hallischen Bibliothek enthält. Halle: bey Johann Justinus Gebauer, 424 S.

Semler Johann Salomon 1781–1782: *Lebensbeschreibung von ihm selbst abgefasst*. Erster Theil. Zweiter Theil. Halle: bei Johann Justinus Gebauer.

Specht Franz 1935: Das Litauische Seminar an der Universität Halle. – *Archivum Philologicum* 5, 36–53.

Subačius Paulius 2001: *Tekstologija: Teorijos ir praktikos gairės*. Vilnius: Aidai.

Triškaitė Birutė 2012: Friedricho Selle's prieraišai rankraštiniam žodyne *Clavis Germanico-Lithvana*. – *Archivum Lithuanicum* 14, 129–154.

Triškaitė Birutė 2014: Ar Frydrichas Vilhelmas Hakas – vadinamojo Prahos rankraštinio žodyno autorius? *Acta Linguistica Lithuanica* 71, 292–317.

Wundt Maxl 932: Die Philosophie an der Universität Jena in ihrem geschichtlichen Verlaufe dargestellt. – *Zeitschrift des Vereins für thüringische Geschichte und Altertumskunde*. NF.15 Beiheft, Heft 4.

Zubaitienė Vilma 2012: *Frydrichas Vilhelmas Hakas. Vocabularium Litthvanico–Germanicum, et Germanico–Litthvanicom... nebst einem Anhang einer kurzgefassten Litthvanischen Grammatic (1730)* 2. Studija, indeksai, rodyklės. Parengė Vilma Zubaitienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Interneto resursai:

<http://www.baumgarten-alexander-gottlieb.de/leben/#meier>

<http://www.deutsche-biographie.de/sfz80023.html>

<http://www.deutsche-biographie.de/sfz16793.html>

http://www.heiligenlexikon.de/BiographienA/August_Hermann_Francke.html

<http://www.deutsche-biographie.de/sfz26004.html>

http://192.124.243.55/cgi-in/dhm.pl?x=u&t_show=x&wertreg=PER&wert=pressier%2C+christian+friedrich++++BIOGRAFIE&reccheck=,26302

https://www.google.lt/search?q=Roloff+Berlin+Propst+und+Konsistorialrat&hl=lt&gbv=2&sa=X&as_q=&spell=1&ei=uXexVNq5I8j9UPrYg7AB&ved=0CBAQBSgA

<http://prusija.lki.lt/>

<http://www.manchester.edu/kant/bio/biokon2.htm>

More on the Prague Manuscript German–Lithuanian Dictionary

SUMMARY

The article originated while implementing the project *The Research and Redaction of the Manuscript German–Lithuanian Dictionary Credited to Friedrich Wilhelm Haack (beginning of the 18th century)*. The author of the article aimed at following the provenience tracks of the first page in search of the author of donation inscription. It was observed while researching that the knowledge about majority of people in the 17th century is not exact and this kind of information was entirely missing in the majority of cases, for example: the children of Siegmund Jakob Baumgarten who could have been the authors of the inscription in line with the apprentices or brothers of the famous scientist August Gotlieb and Nathanael.

A certain amount of material was found about Baumgarten environment in Halle and evidentiary connection to Johann Heinrich Lysius who might have inspired Baumgarten's interest in Lituianistic literature. It is also possible that the interest was raised by the teachers and students of Lithuanian language sessions in the University of Halle and Friedrich Wilhelm Haack himself among them, as the data about Baumgarten's teaching at the same session when Friedrich Wilhelm Haack had the position of a docent is found. It is still early to state who was the author of the donation inscription. A search of thorough manuscript material is necessary which can lead to no result. However, we already have more information about a person who greatly contributed to science and paid attention to Lithuanian books.

Įteikta 2014 m. gruodžio 20 d.

GRASILDA BLAŽIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

grasilda.blaziene@lki.lt